

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2019/2

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Bozsoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borító
Simor Kamilla

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

EFOP-3.4.3-16-2016-00005

Korszerű egyetem a modern városban: Értékközpontúság,
nyitottság és befogadó szemlélet egy 21. századi felsőoktatási modellben

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

SZATMÁRI ÁRON

Isten, angyal, krisztus

Változatok a 8. zsoltárra 5

LACZHÁZI GYULA

Az érzelmi hatás elemzése mint a kora újkori magyar költészet olvasási stratégiája

(Zrínyi Miklós *Elégiája* kapcsán) 21

BODROGI FERENC MÁTÉ

Csiszoltság-nyomok a klasszikus magyar irodalom korszakának publikációiban

(Különös tekintettel az *Aurora. Hazai Almanach* zsebkönyveire)..... 38

MACSKÁSI ÁRPÁD

Mikszáth körül a mező

Ideológiai csatározások Mikszáth körül a felépülő irodalmi mezőben (2. rész)..... 73

KRITIKAI LAPOK

NAGY IMRE

A „kétnyelvű” Bánk bán

Nádasdy Ádám szövegkiadásáról, irodalomtörténeti nézőpontból 96

HASZNOS MULATSÁGOK

HERNÁDY JUDIT

A vágyakozás természetrajza Koháry István barokk álomversében

(*Üdömulatás közben szerzett versek*) 109

FILLÉRTÁR

PAP BALÁZS

Batizi-versek a Régi Magyar Költők Tárában 121

Laczházi Gyula

Az érzelmi hatás elemzése mint a kora újkori magyar költészet olvasási stratégiája (Zrínyi Miklós *Elégiája* kapcsán)*

1. Az érzelmi hatás mint probléma

E dolgozat célja, hogy a kora újkori magyar költészet egy lehetséges, de eddig kevésbé kiaknázott, az irodalomtörténeti elemzésekben csak csekély mértékben megjelenő értelmezési módjára irányítsa a figyelmet: egy olyan olvasásmódra, amely a szövegeket az érzelmi hatás és az érzelmek megjelenítésének szemszögéből vizsgálja. Úgy gondolom, ennek az elemzési szempontnak a következetes érvényesítése hozzájárulhat a kor költészetének alaposabb megértéséhez, s új lehetséges olvasási stratégiát képviselhet.

Az érzelmi hatás kérdése természetesen nem hiányzik a kora újkori tárgyú irodalomtörténeti reflexióból. A korszakra vonatkozó irodalomtörténeti kutatás alapvető tétele, hogy a régebbi költészet retorikai alapozottságú kultúra részét képezi, s megértéséhez retorikai kultúra sa retorikához szorosan kapcsolódó poétika eleminek ismerete is szükséges. A retorika a kommunikáció hatásorientált elmélete, olyan technikákat tartalmaz, amelyek a szónokot képessé teszik arra, hogy a közönségre a kívánt hatást gyakorolja; e hatásnak pedig az érzelmek felkeltése is szerves részét képezi. Ez az alaptétel megjelenik a korszak poétikai elméletében is, amelynek egyik alapvonása éppen a költészet hatásorientált elgondolása.¹ Az utóbbi évtizedek kora újkori tárgyú irodalomtörténeti kutatásaiban a retorikai és a poétikai tudás feltárása kitüntetett szerepet kapott. Arra vonatkozóan azonban, hogy ez a tudás hogyan járul hozzá konkrét versek értelmezéséhez, hogyan jelennek meg ezek az ismeretek egyes művekben, aránylag keveset tudunk, mivel a retorika- és poétika történeti vizsgálatok a költészet és általában az irodalom érzelmi hatásával kevésbé foglalkoztak.

Ez persze nem csak a kora újkori irodalomtörténetre igaz: általában is megállapítható, hogy az érzelmi hatás kérdése az utóbbi évtizedek irodalomtudományában legfeljebb marginális szempontként jelentkezett. Mint arra Simone Winko tudománytörténeti áttekintésében rámutat, az érzelmek irodalomtudományi meg-

* Aszerző a tanulmány elkészítése idején az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásában részesült; a dolgozat az OTKA 120375 pályázat keretein belül készült.

¹ Retorika és poétika viszonyáról lásd: Joachim KNAPE, *Poetik und Rhetorik in Deutschland 1300–1700*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2006, 70–74.

ítélésében három fő szakasz különíthető el.² Ameddig az irodalomértés a beleérzé-
sen alapult, a szerző és az olvasó érzelmeiről való beszéd az irodalomértés szerves
részét képezte: az olyanfajta kijelentések, hogy egy költemény a költő szomorúsá-
gát fejezi ki, nem tűntek problémásnak, s a versekhez való érzelmi viszonyulás is az
irodalom befogadásának magától értetődő része volt. Az irodalomtudományban – a
nyugat-európai országokban – az 1970-es évektől megfigyelhető szcientista fordulat
következtében azonban az ilyenfajta megközelítés tarthatatlanná vált, s kiszorult a
tudományos életből az oktatásból. Az irodalomtudomány fő irányzatai (a marxista
irodalomtudomány, a strukturalizmus, a hermeneutika, a dekonstrukció) a műértel-
mezés feladatának a művek kognitív tartalmának megragadását, a művekben imp-
likált társadalomtörténeti összefüggések elemzését, illetve nyelvi megalkotottságuk
vizsgálatát tekintették. Az újabb irodalomelméleti irányzatok elvetették a művek
biográfiai megközelítését, s ennek következtében azt a feltevést, hogy az irodalmi
művekben a szerző lelki világa fejeződik ki. A szigorúbb tudományos követelmények
következtében a művek általkiváltott érzelmeire való hivatkozása tudományos élet-
ben és az oktatásban tiltottá, a képzetlenség jelévé vált. Az érzelmi hatás vizsgálata
csupán a laikus olvasók befogadói tapasztalatait regisztrálni igyekvő empirikus iro-
dalomtudományban kapott helyet. A művekhez való érzelmi viszonyulás ilyenfajta
negligálásán lényegében az sem változtatott, hogy az újabb olvasáselméletek egyik
jellemzőjének éppen az olvasói aktivitás felértékelődése tekinthető. Értelmezői tevé-
kenységük során a recepcióesztétika képviselői elsősorban intellektuálistevékeny-
ségnek tekintik a művek befogadását. Hans Robert Jauss például Adorno-kritikájá-
ban elvetette a frankfurti filozófus által képviselt szigorúan aszketikus értelmzői
attitűdöt, s az olvasó érzelmi reakciójának legitimitása mellett foglalt állást, ezt a
szempontot azonban saját elemzéseiben sem érvényesítette következetesen.³ Az ér-
zelmelek iránti érdeklődés feltámadása a zárt mű eszméjétől elszakadó, elsősorban a
diskurzuselemzés által inspirált elméletekben fedezhető fel. Az ilyenfajta, a történe-
ti kontextualizálást előtérbe helyező vizsgálódások előszeretettel fordultak a test és
az érzelmelek történeti reprezentációinak kérdése felé, elsősorban azt kutatva, hogy
az irodalmi művekben megjelenő reprezentációk milyen korabeli diskurzusokhoz
kapcsolódnak.⁴ A megélenkülő érdeklődés tehát elsősorban olyan megközelítéseket
eredményezett, amelyek az érzelmelek az irodalmi művek tematikus elemeként vizs-
gálták, az irodalmi érzelmek megjelenítésnek az érzelmelekre vonatkozó más tudáste-
rületekkel való kapcsolatát, illetve történetileg specifikus formáit tartva szem előtt.

Az érzelmelekre azonban nemcsak tematikus elemként tekinthetünk, hanem
az irodalmi kommunikáció részeként mint a befogadóra gyakorolt hatás elemét is

2 Simone WINKO, *Kodierte Gefühle: Zu einer Poetik der Emotionen in lyrischen und poe-
tologischen Texten um 1900*, Berlin, Erich Schmidt, 2003, 9–28. Winko történeti áttekintését a
német irodalomtudományra alapozza, a tendenciák azonban a magyar irodalomtudományban is
hasonlók, jóllehet a modern irodalomtudományi iskolák némi fáziskéséssel jelentkeztek.

3 Hans Robert JAUSS, *Negativitás és esztétikai tapasztalat* = H. R. J., *Recepcióelmélet – esztétikai
tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, Bp., Osiris, 1997, 178–210.

4 Például Gail Kern PASTER, *Humoring the Body: Emotions and the Shakespearean Stage*, Chicago,
University of Chicago Press, 2004; illetve *Reading the Early Modern Passions: Essays in the Cultural
History of Emotion*, eds. Gail Kern PASTER, Katherine ROWE, Mary FLOYD-WILSON, Philadelphia,
University of Pennsylvania Press, 2004.

számon kell tartanunk. Ez a hatás azonban nehezen megragadható, elemzéséhez a különböző elméleti iskolák kevés támpontot adnak. Az irodalmi művek által a befogadóban keltett vagy felkelteni szándékozott érzelmek leírása és elemzése ezért együtt elméleti feladat is; olyan kihívás, amely újabbantöbb válaszkísérletet is eredményezett.

2. Elmélet

Noha költészet és érzelmek szoros kapcsolata sokáig magától értetődőnek tűnt, az újabb irodalomtudományi érzelmek kutatás területén a rányilag kevés olyan munka lelhető fel, amely kimondottan a költészet és az érzelmek kapcsolataival foglalkozna. Úgy tűnik, az érzelmek történeti dimenziójú elemzése vagy az érzelmeknek a narratív szövegekben játszott szerepe csábítóbb terepe az ilyen jellegű kutatásnak. A *Journal of Literary Theory* legújabb líraelméleti tematikus számának egy tanulmányában Antonio Rodriguez – a domináns líraolvasási eljárásokkal is polemizálva – a líraolvasás sajátosságaként éppen azt nevezi meg, hogy működésében az érzelmi tapasztalat meghatározó szerepet kap.⁵ Érdekes kérdés, vajon lehetséges-e a líra meghatározása az olvasás során fellépő affektivitás felől, mivel azonban Rodriguez dolgozata a konkrét szövegelemzéshez nem sok támpontot ad, a következő elemzések elméleti kereteinek kijelöléséhez e helyütt fontosabbnak tűnik néhány újabb német munka említése.⁶ Simone Winko az érzelmek modern költészetbeli szerepét vizsgálta igen részletesen.⁷ Az érzelmeket Winko – a szociológiai elméletben uralkodó konstruktivista felfogást követve – olyan összetett jelenségeknek tekinti, amelyeknek van ugyan biológiai alapja, de alapvetően kulturálisan kódoltak: az adott kultúra határozza meg a zérzelmek kifejezési formáit, illetve az arra vonatkozó szabályokat, hogy milyen szituációban milyen érzelmekkinthetők adekvátnak.⁸ Winko abból a feltevésből indul ki, hogy az irodalmi szövegekben az érzelmi kódok a nyelv médiumában jelennek meg, ezért textuális jelenségként tanulmányozhatóak. E megközelítés tehát nem a szerző szubjektív érzelmeinek feltárására irányul, hanem azt vizsgálja, hogy egyes szövegekben milyen módon artikulálódnak az érzelmek. Winko részletesen számba veszi a szövegek azon elemeit, amelyek az érzelmek szövegbeli jelenlétére utalhatnak. Megkülönbözteti egrész az érzelmek tematizálását, azaz az érzelmekre

5 Antonio RODRIGUEZ, *Lyric Reading and Empathy*, *Journal of Literary Theory* 11(2017), 108–117.

6 Friedrike REENTS, *Lyrik und Emotion = Handbuch Lyrik*, hg. Dieter LAMPING, 2. Auflage, 169–178.

7 WINKO, i. m. Az elméleti tézisek rövid összefoglalása: Simone WINKO, *Text-Gefühle. Strategien der Präsentation von Emotionen in Gedichten = Wie sich Gefühle Ausdruck verschaffen. Emotionen in Nahsicht*, hg. Klaus HERDING, Antje KRAUSE-WAHL, Driesen, Taunusstein, 2007, 343–359; valamint: Simone WINKO, *Emotionskodes und ihre Vermittlung: Zur pragmatischen Basis von Literatur und Film*, *Montage/AV. Zeitschrift für Theorie und Geschichte audiovisueller Kommunikation*, 11(2003), 122–128.

8 Az érzelmek kódként való értelmezésének szociológiai elméleteiről lásd: Rüdiger SCHNELL, *Haben Gefühle eine Geschichte? Aporien einer „history of emotions”*, Göttingen, V & R unipress, 2015, 765–768.

való reflexiót, illetve az érzelmek prezentálását, a az érzelmi állapotok megjelenítését. Az érzelmek megjelenítése a legkülönbébb módon, tartalmi, nyelvi és formális eszközökkel egyaránt történhet. 1. Tartalmi szinten a cselekmény elemei, azok motivációjának bemutatása által, vagy olyan cselekvések, illetve helyszínek megjelenítésével, amelyek egy adott kultúrában meghatározott érzelmet hívnak elő (például a temetés szomorúságot, egy virágos kert derűt). 2. Az érzelmek megjelenítése az explicit megnevezés mellett implicit módon is lehetséges (a hangzás, a ritmus révén, lexikális elemekkel vagy retorikai eszközökkel, metaforák vagy metonímiák segítségével). 3. Az érzelmek artikulálódhatnak személyes perspektívában, de ennek hiánya is elképzelhető. 4. A szövegen belüli kapcsolatok jelezhetik az érzelme megjelenítés helyi értékét a szövegben, például egy szereplő melankóliája mutathat pozitív lelkiállapotnak, de kritika tárgya is lehet. 5. A szöveg egyes elemei információt tartalmazhatnak a kívánatos érzelmi viszonyulásra, a szöveg intenciójára vonatkozóan.⁹

Az érzelmek kódoltságának tézise azt is jelenti, hogy költészetbeli megjelenítésük nem független az érzelmekre vonatkozó történetileg specifikus kulturális sémáktól. A költemények sokszor a meglévő nyelvi és tematikus elemeket kombinálják, vagy a létező kulturális mintákat újfajta nyelvi eszközökkel jelenítik meg; más esetekben a költészetben a kulturális minták módosulása, vagy a korábban az irodalmi ábrázolásra méltatlannak tartott érzelmek tematizálása is megfigyelhető. A költészet tehát felfogása szerint az érzelmek megjelenítése terén sokrétű kapcsolatban állhat az adott szövegen kívüli kulturális sémákkal. Winko kutatásai első rendben az érzelmek költészetben megjelenő kódjainak feltárására irányulnak. Munkamódszere alapvetően empirikus, mivel nagy számú vers összehasonlító elemzésével mutatja ki a jellemző érzelmi diszpozíciókat és ezek nyelvi megjelenítésének jellegzetes módját. Irodalomtörténeti szempontból fő céljának a azt tekintette, hogy a 19. és a 20. század fordulójának irodalmát az érzelmek kódolása szempontjából tanulmányozva megcáfolja azt az elterjedt vélekedést, mely szerint az érzelmek artikulálása a modern költészetben háttérbe szorul. Tételét igen meggyőzően bizonyítja, munkája azonban a jelen dolgozat szempontjából kevésbé lehet ösztönző. Egyrészt, mert a korai újkor költészet jellegzetességeiről nincs mondanivalója,¹⁰ másrészt pedig azért, mert – noha kétségtelenül igaz van abban, hogy a z érzelmek költői artikulálása kulturálisan prefigurált és meghatározott sémákat követ – a versek olvasóra gyakorolt érzelmi hatásának elemzéséhez elméleti alapvetése kevés segítséget ad.

Az érzelmek és a költészet viszonya tekintetében is releváns Burkhardt Meyer-Sickendiek *Affektpoetik* (2005) című monográfiája, melynek középpontjában

⁹ Az érzelem-megjelenítés lehetséges módjainak rövid összefoglalása: Simone WINKO, *Über Regeln emotionaler Bedeutung in und von literarischer Texten = Regeln der Bedeutung*, hg. Fotis JANNIDIS, Gerhard LAUER, Matias MARTINEZ, Simone WINKO, Berlin, New York, de Gruyter, 2003, 329–348; itt: 338–339.

¹⁰ Egy a barokk költészetet is említő tanulmányából mindössze annyi derül ki, hogy az élménylira konvencióját követő, az érzelmeket egyén kifejezéseként megjelenítő lírai darabok sokkal inkább alkalmasak lehetnek a befogadó érzelmi bevonására, mint a barokk költészet kevésbé személyes darabjai. WINKO, *Text-Gefühle...*, i. m.

¹¹ Burkhard MEYER-SICKENDIEK, *Affektpoetik: Eine Kulturgeschichte literarischer Emotionen*, Würzburg, Königshausen & Neumann, 2005.

a műfajok és az érzelmek közötti kapcsolat áll.¹¹ A szerző a lírai formák esetében a himnuszt, az elégiát, illetve – némiképp meglepő módon – a románcot tárgyalja; ezek jellemző érzelmének az entuziazmust, a szomorúságot, illetve a büszkeséget tekintve. Az egyes műfajokra jellemzőnek tartott érzelmeket elemezve az érzelmek megjelenítésének történeti változását is igyekszik kimutatni, alapvetően háromszaltú történeti sémát követve, mely szerint az arisztoteliánus affektus-fogalmat a 18. században az érzelmek fogalma váltotta fel, majd pedig a *hangulat* vált az érzelmekről való gondolkodás meghatározó koncepciójává. Elemzéseiben azt igyekszik bemutatni, hogy az affektívasszemantikájának történeti változása az irodalomban, az egyes műfajokban is megfigyelhető. Az elégia szomorúsága esetében például eszemantikai változás azt jelentené, hogy az affektívasszemantika előbb valamilyen külső ingerre adott passzív válaszként, később pozitív etikai értékkel is rendelkező érzésként, majd a külső ingereket megelőző hangulatként tételeződik.¹² A történeti tárgyalás elvileg az ókortól a 20. századig terjed, de – talán éppen a széles időtáv miatt – a kora újkorról kevés mondaivalója van: az elégia esetében például csak Gryphius verseit említi mint a barokk „Lebensangst” kifejeződéseit. E történeti elemzés megválaszolatlanul hagyja azt a kérdést, vajon a szemantika változása egyúttal a megjelenített érzelmek minőségi különbségét is jelzi-e, azaz hogy pusztán azért, mert a 17. században ismeretlen volt a hangulat koncepciója, valóban elképzelhetetlen-e a mai lélektani értelemben vett hangulatok megjelenése korabeli irodalmi művekben. Később Meyer-Sickendiek *Lírai érzék* (*Lyrisches Gespür*, 2012) című könyvében a hangulatlíra fogalmát újragondolva annak leírására tett kísérletet, hogy a – lényegében a romantikával kezdődő – modern költészet sajátos poétikai eljárásai milyen módon képesek a világhoz való affektív viszonyulás megjelenítésére.¹³

Winko és Meyer-Sickendiek elemzésében elszótan ugyan fellelhetők a költészet érzelmi hatására vonatkozó megfigyelések is, Winko alapvető célja azonban az, hogy a szövegekben megjelenő érzelmi kódok vizsgálatával az érzelmek megjelenítés terén megfigyelhető történeti folytonosságot bizonyítsa, s Meyer-Sickendiek is elveti a recepció aspektusának szisztematikus vizsgálatát. Más elméleti megközelítési módot alkalmaz Katja Mellmann, aki nem az érzelmek irodalmi művekben való megjelenésének elemzését, hanem az irodalmi művek által kiváltott érzelmi hatást állítja a középpontba. Az érzelmi hatás kérdését a 18–19. századi irodalom példáján vizsgálja, s annak elméleti igényű leírására tesz kísérletet, hogy az irodalmi szövegek hogyan hatottak vagy hathattak egy antropológiai modell-olvasóra.¹⁴ Alaptétele szerint a 18. század második felének irodalmát az érzelmi hatás előtérbe kerülése, újfajta érzelmi hatásmódok kialakulása (az élményköltészet, a fenséges vagy a vidámító, illetve a melankolikus költészet) jellemzi. Mellmann az egyes új érzelmi hatásmódokat a 18. századi társadalmi változásokhoz, az individuum változó koncepciójához igyekszik kapcsolni, azt feltételezve, hogy az irodalom újfajta hatásmódjai valamilyen módon az individuum újfajta érzelmi szükségleteire kínálnak megoldást.

¹² MEYER-SICKENDIEK, *i. m.*, 133.

¹³ Burkhard MEYER-SICKENDIEK, *Lyrisches Gespür: Vom geheimen Sensorium moderner Poesie*, München, Fink, 2011.

¹⁴ Katja MELLMANN, *Von der Nebenstundenpoesie zum Buch als Freund: Eine emotionspsychologische Analyse der Literatur der Aufklärungsepoche*, Paderborn, mentis, 2006.

Az érzelmi hatásmódok elemzése természetesen itt is a textuális elemek vizsgálatán alapul, jóllehet Mellmann ennek módját szisztematikusan nem fejt ki; a hangsúlyt arra fekteti, hogy az érzelemszichológiai elméletek mozgósításával, a korabeli recepció és a poétika ilag releváns állásfoglalások segítségével kísérelje meg rekonstruálni a lehetséges érzelmi hatást. Elemzéseinek középpontjában az empátia különböző formái állnak. A szöveg mögött rendre valamilyen antropomorfa alakzatot (lírai én, szereplői tudat) tételez, s az olvasónak e tudathoz való lehetséges érzelmi viszonyulását igyekszik elméletileg konceptualizálni. A szövegek érzelmi hatásának leírására vonatkozó kísérlet kétségtelenül nem nélkülözi a spekulatív elemeket, ugyanakkor izgalmas újkérdéseket nyit a irodalomtudományi érdeklődés számára. A történeti tárgyalásban hiányérzetet kelt, hogy a barokk irodalom érzelmi hatásával nem foglalkozik, csak a 18. századi racionalista poétikától határolja el az irodalomnak a század második felében megfigyelhető érzelmekkel való telítődését. A 18. század második felének irodalmát tárgyaló monográfia alaptétele szerint e korszak jellemzője az irodalom érzelmi hatásának intenzívebbé válása, aminek az alapját a szubjektív perspektíva és a lírai szubjektivitás, illetve az ezzel összefüggő emotív kifejezési minta képezi. Arra, hogy a 18. századi irodalomban megfigyelt jelenségek mihez képest képeznek újítást, milyen érzelmi hatásmechanizmusok találhatók a korábbi időszak irodalmában, Mellmann könyvéből nem derül fény. Módszere és egyes megfigyelései inspiratívak lehetnek e dolgozat célkitűzései szempontjából is, de a 17. századi magyar költemények tanulmányozásához nem adnak konkrét támpontot. Úgy gondolom, a 17. századi szövegek bevonása az érzelmi hatás elemzésébe azt bizonyíthatja, hogy az érzelmi komponens a barokk költészet esetében nem kevésbé releváns, mint a 18. század második felének irodalma esetében.¹⁵

A befogadó érzelmei állnak a középpontban Tilmann Köppe tanulmányában is, mely ezek árnyalt klasszifikálására tesz kísérletet.¹⁶ Mint azt Köppe kiemeli, kétséges, vajon a szövegek milyen mértékben határozzák meg a befogadó érzelmeit, s ezért fontos különbséget tenni a valós befogadói érzelmek, a szerző által felkelteni szándékozott érzelmek és az ideális érzelmek (azaz az eszményi műveltséggel, tudással, ismeretekkel, érzékenységgel rendelkező hipotetikus befogadó érzelmei) között. A lehetséges befogadói érzelmek változatait a következőképpen határozza meg. 1. A cselekményen, a diegézisen alapuló érzelmi reakciók, melyek között a legfontosabb a reprezentált személyekhez, figurákhoz való viszony. Itt egyaránt lehetséges a projekció, az empátia és a divergencia (azaz, hogy a befogadó érzelme különbözik a szereplőtől; például örül, amikor a reprezentált személy fél). 2. A vers poétikai megalkotottságán alapuló érzelmek (például egy rossz rím miatti bosszúság). 3. A kommunikációs helyzettel összefüggő érzelmek: például, hogy a befogadó csodálja a szerző bátorságát, vagy meghatott annak őszintesége miatt. 4. Az interpretáción alapuló érzelmek: például a téma szórakoztató volta vagy az újítás felismerése okozta

¹⁵ Mellmann koncepciójáról részletesebben lásd: LACZHÁZI Gyula, *Társiasság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában*, Bp., Ráció, 2014, 84–89.

¹⁶ Tilmann KÖPPE, *Lyrik und Emotionen*, Zeitschrift für Germanistik, Neue Folge XXII(2012), 374–387.

meglepetés. 5. A vers által előhívott különböző asszociációk, emlékek, vágyak által kiváltott érzelmek. Ezek az érzelmek egy időben, egymással kombinálva is felléphetnek, s alapját képezhetik az ún. magasabb rendű érzelmeknek: az például szégyent érezhet meghatottsága miatt, vagy büszke lehet együttérzésére.

E rendszerezési kísérletben meglepően hat a cselekmény és a szereplő említése – ez arra utal, hogy Köppe a líra érzelmi hatását alapvetően az elbeszélések befogadásának mintájára gondolta el. Ez fölöttébb kétséges, hiszen legalábbis egyes meghatározási kísérletek szerint a líra meghatározójegyéppen a narratívának való ellenállása lenne.¹⁷ A cselekmény és a szerző fogalmát persze könnyen lecserélhetjük ábrázolt helyzetre és beszélőre, elgondolkodtató azonban, hogy alapvetően Mellmann is, Köppe egy szereplő vagy beszélő által elmondott monológként fogja fel a lírát, s azt feltételezi, hogy a befogadó a szereplővel vagy beszélővel ugyanolyan módon empatizálhat, mint egy elbeszélő mű szereplőjével. Kérdésként merülhet fel, vajon mennyiben szükséges árnyalni ezt az elképzelést, a mennyiben azt a felfogást követnénk, mely szerint a líraolvasás meghatározó vonása, hogy a befogadó saját hangját adja a költeménynek.¹⁸ Ezt az elképzelést követve ugyanis a líra befogadása inkább valamifajta *ráhangelődés*ként írható le, a az olyan aktusként, amely során a befogadó a vers szavait, mondatait mint számára értelmezhetőket sajátítja el.¹⁹ Korántsem biztos, hogy e tekintetben minden vers azonos modell szerint értelmezhető: Carlos Spoerhase a z aposztrophé Klopstock ódáiban való megjelenését elemezve figyelemz-tet arra, hogy a megszólító alakjának megformáltsága befolyásolhatja, a befogadó milyen mértékben mutat hajlandóságot a vele való azonosulásra. A Klopstock ódáiban megjelenő vátesz alakja például aligha lehet a befogadó által képzeletben elfoglalt szerep.²⁰ Érdemes ezért minden egyes vers esetében megfontolni, a vers szerkezete milyen olvasói viszonyulást tesz lehetővé – különösen a kora újkor esetében, hiszen itt a költészet ismert módon jóval tágabb fogalom, mint a modern líra.

E vázlatos kutatástörténeti áttekintésből is kitűnik, hogy a költészet és az érzelmek kapcsolatának elemzése számos megoldatlan, vitatott és részletesebben elemzendő kérdést rejt magában. E kérdések részletes tárgyalása itt nem lehetséges, mindenképpen szót kell ejteni azonban arról a problémáról, vajon a kora újkori költészet sajátosságai mennyiben tesznek szükségessé az alapvetően a modern kori líra elemzésére kidolgozott modellektől eltérő elemzési szempontokat.

¹⁷ Schlaffer megfogalmazása szerint a z epikus és a dramaturgikus formáknak cselekményük van, a költemény azonban maga a cselekmény. Heinz SCHLAFFER, *Die Aneignung von Gedichten: Grammatisches, rhetorisches und pragmatisches Ich in der Lyrik*, Poetica 27(1995), 38–57, 54.

¹⁸ Jonathan CULLER, *Aposztrophé*, ford. SZÉLES Csongor, Helikon 46(2000), 370–389.

¹⁹ J. Mark SMITH, *Apostrophe, or the Lyric Art of Turning Away*, Texas Studies in Literature and Language, 49(2007), 411–437.

²⁰ Carlos SPOERHASE, *Die lyrische Apostrophe als Triadisches Kommunikationsmodell: Am Beispiel von Klopstocks Ode „Von der Fahrt auf der Zürcher-See“*, Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 87(2013), 147–185, 166.

3. Kora újkori sajátosságok

Ha a szakirodalomban a kora újkoriköltészet érzelmi hatására vonatkozó konkrét megállapításokat keresünk, akkor inkább csak elszórt megjegyzésekre bukkanunk, e szempont következetes érvényesítéséről aligha beszélhetünk. Bán Imre például a barokk irodalom egyik jellegzetes tendenciájaként említi a rémület, a félelem felkeltésére való törekvést, amely többek között Nyéki Vörös Mátyás egyes költeményeiben figyelhető meg.²¹ Klaniczay Tibor Hajnal Mátyás esetében azt emeli ki, hogy Szíves könyvecskéje nem az olvasó értelmére hat, hanem valamifajta érzelmi elragadtatás előidézését tekinticéljának.²² Kovács Sándor Iván arra mutat rá, hogy a Zrínyi utáni barokk költészetben egyre nagyobb teret kapnak a derűs érzések: az Amade László és Faludi rokóját meghatározó lágyabb hangnem és vidám hangulat már Esterházy Pálnál felfedezhető.²³ A szakirodalom általában a barokk, illetve a manierista stílus alapvonásának tekinti a gyönyörködtetés, illetve a csodálkozás felkeltésére irányuló szándékot.²⁴

E példák is azt jelzik, hogy az érzelmi hatás szempontját érvényesítve a kora újkoriköltészet elemzésére többféle mód is kínálkozhat. Elképzelhető lenne egyes műfajok ilyen szempontú vizsgálata, de az egyes irányzatok vagy korszakokhoz köthető jellemző érzelmi hatásmódok iránti érdeklődés is megalapozottnak tűnik.

A kérdést általános szinten tekintve érdemes azonban abból az irodalomtörténeti hagyományból kiindulni, amely a kora újkoriköltészetet az 1800 körül kialakult modern konvenciókkal szembeállítva jellemzi, s így annak alkalomhoz kötöttségét, retorikai megalkotottságát, a individuális érzésvilág megjelenítésének hiányát nevezi meg legfőbb ismertetőjegyeiként. Az ilyen leírások szerint az 1800 körül kibontakozó modern líra a kommunikatív funkció felmondása és a szubjektum lényegéeként értett érzelmek megjelenítésére vonatkozó törekvés által különbözik a megelőző korszak költészetétől.²⁵

21 BÀN Imre, *Aeternitas. Örökké-valóság = A régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., Akadémiai, 1979, 235–257, 255; BÀN Imre, *A barokk = A barokk*, szerk. BÀN Imre, Bp., Gondolat, 1962, 5–37, 16.

22 KLANICZAY Tibor, *A magyar barokk irodalom kialakulása (Első közlemény)*, ItK 64(1960), 319–341, 340.

23 KOVÁCS Sándor Iván, *Koboz és virginál: Esterházy Pál költészetéről = K. S. I., „Eleink tündöklősége”: Tanulmányok, esszék*, Bp., Balassi, 1996, 67–76.

24 Lásd: BÀN, *A barokk... i. m.*, 34; KLANICZAY Tibor, *A manierizmus esztétikája = A manierizmus*, szerk. K. T., Bp., Akadémiai, 5–111, 60. A gyönyörködtetés esetében ún. esztétikai érzésről van szó, tehát olyan érzésről, amelynek forrása a szöveg egésze mint műalkotás, s ez különbözik a zoktól az érzésektől, amelyeket a szöveg egyes elemei, így a szövegben megjelenő tudathoz való viszonyulás vált ki (erről a megkülönböztetésről lásd: KÖPPE, *i. m.* valamint Ed TAN, *Film-induced Affect as a Witness Emotion*, *Poetics* 1994, 7–32, 13.) A csodálat vagy csodálkozás egyaránt jelentheti a concetto keltette meglepetést és a nagy hős iránti csodálatot. Előbbi esetében a hatásban a kognitív tényező tűnik meghatározónak, utóbbi viszont olyan érzelmi hatásként írható le, amely utánpótlásra serkent. A csodálat utóbbi változata az eposzok érzelmi hatásának alapvető komponense.

25 KECSKEMÉTI Gábor, *Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében elkészítendő irodalomtörténet megalapozása*, ItK, 2014, 747–783, 769; Kulcsár Szabó Ernő, *Hogyan s mivégre tanulmányozzuk az irodalomértés hagyományát? (Az esztétikai hatásfunkciók és a történeti irodalomértelmezés) = K. Sz. E., Irodalom és hermeneutika*, Bp., Akadémiai, 2000, 26–53; illetve Kulcsár Szabó Ernő, *Költészet és dialógus (A lírai művek befogadásának kérdéséhez) = K. Sz. E., Irodalom és hermeneutika... i. m.*, 134–147.

E modellt követve az érzelmi hatás mint a retorikai kommunikációs modell keretében értelmezhető szándékolt hatáskeltés értelmezhető, ami konvencionális eszközökkel valósul meg. Az érzelmi hatás elemzésének kulcsa így az alkalmazott retorikai eszközök feltárása, a hatáskeltés céljának a zonosítása lehet. Ez az elemzési eljárás számos kora újkori vers esetében kielégítő eredményhez vezet. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a kora újkori költészetnek is vannak olyan szegmensei, ahol ez a modell kevésbé szolgálhat adekvát kiindulópontként. Így például aligha szorul részletes magyarázatra, hogy Balassi Bálint szerelmes versei vagy Petróczi Kata Szidónia panaszos versei nem értelmezhetőek maradéktalanul a korabeli retorikai elmélet fényében. Mint arra Kecskeméti Gábor tanulmánya is felhívja a figyelmet, a régi magyar irodalomban is vannak olyan művek, amelyek különböznek az irodalmi termékek zömétől, az alkotás terén eltávolodnak az intézményesült normáktól, s így a befogadás terén is egyénibb megközelítést tesznek lehetővé mind intellektuális, mind érzelmi szempontból. Az ilyen művek nagyobb fokú autonómiával rendelkeznek, s akár a posztromantikus esztétikai kívánalmakat is képesek lehetnek kielégíteni.²⁶

A retorika és a költészetkapcsolatáról szólva szükséges megjegyezni, hogy noha a retorikai és a poétikai műveltség kétségtelenül alapvető a régi költők jelentős részénél, s e tudás döntő mértékben meghatározta a korszak költészetének jellegét, ez nem jelenti azt, hogy a költők teljes mértékben a retorika és a poétika szabályait követve írták verseiket. Az iskolai versgyakorlathoz elszakadva a poétikai előírásoktól eltérő, egyéni megoldásokat is alkalmaztak. A retorikai és a poétikai tudás érvényességi körével kapcsolatban szükséges továbbá megjegyezni, hogy a kora újkori költészet egy jelentős szelete kívül esik ezen szabályok körén: így a szerelmi költészet vagy a vallásos közösségi költészet és a vallásos költészetnek ebből kisorsradó egyéni változatai (például zoltárok, zoltárszerű szövegek, könyörgések, imádságok) olyan hagyományokat képviselnek, amelyek jelentős mértékben hozzájárulhattak a személyes hang költészetbeli megjelenéséhez, az egyéni érzelmek lírai artikulálásához.²⁷

Eza kérdéskör, amely a szubjektivitás költői megjelenési módjának kérdéseként is felfogható, az érzelmi hatástekintetében iskolásfontosságú. Megvilágító erejű a az összefüggés, amelyre Karlheinz Stierle mutatott rá a költészet két változatának elkülönítésével. Stierle a szűkebb értelemben vett líra fogalmát, amelynek jellemzőjeként a konkrét pragmatikus funkció hiányát nevezi meg, elhárítja a használati költészet különböző változataitól, amelyek valamilyen meghatározott, költészetén kívüli diszkurzus realizálásaként értelmezhetőek. A líra szubjektumát mint problematikus, saját identitását kereső szubjektumot határozza meg; ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ennek megfelelően a befogadás oldalán a befogadó alany szintén nem értelmezhető sem pragmatikusan meghatározott szubjektumként, akinek cselekvési diszpozíció-

²⁶ KECSKEMÉTI, i. m., 774.

²⁷ Rüdiger ZYMNER, *Literarische Individualität: Vorstudien am Beispiel Johann Christian Günthers = Johann Christian Günther (1695-1723), Oldenburger Symposium zum 300. Geburtstag des Dichters*, hg. Jens STÜBEN, München, Oldenbourg, 1997, 249–288; Volkhard WELS, *„Gelegenheitsdichtung“ – Probleme und Perspektiven ihrer Erforschung = Theorie und Praxis der Kasualdichtung in der frühen Neuzeit* (Chloe 43), hg. Andreas KELLER, Elke LÖSEL, Ulrike WELS, Volkhard WELS, Amsterdam, New York, Brill, 2010, 9–31.

ját valamely diskurzus megváltoztatja, sem pragmatikus szerepként, amelyet a valós befogadó eljárásandó szerepként magára ölthetne. Ehelyett a líra azt nyújtja a befogadónak, hogy belülről tapasztalja meg egy komplex identitás lehetőségeit.²⁸ Ezzel az állásponttal szemben joggal vehető fel, hogy ily módon a líra túlságosan is leszűkített fogalmát kapjuk, amely a modern kori költészetnek is csupán egyetlen szegmensét jellemezheti. Ennek ellenére Stierle megállapítása mindenképpen tanulságos abból a szempontból, hogy a befogadás lehetséges mintázatai és a költői művekben megjelenő szubjektivitás közötti szoros összefüggésre igen pregnánsan mutat rá.

Akora újkori magyar költészetben egyaránt találhatunk olyan példákat, amelyek inkább az egyik, és olyanokat, amelyek inkább a másik lehetséges befogadói viszonyulást teszik szükségessé; éppen ezért a lehetséges érzelmi hatás megállapítására irányuló törekvésben a poétikai konvenciókat éppúgy figyelembe kell venni, mint az ettől való eltéréseket. Ezt a következőkben Zrínyi *Elégia* címen ismert költeményén illusztrálom.

4. Egy példa: Zrínyi „Elégia”-ja

Zrínyi *Elégiája* a halotti sirató egy sajátos változataként értelmezhető. Az érzelmi hatás kérdésével való említése meglepőnek tűnhet, hiszen Zrínyinek e *Syrena*-kötet megjelenése utáni időszakban keletkezett egyetlen hosszabb verse csak kéziratban maradt fenn, s kétséges, bárki is olvasta-e irodalomtörténeti felfedezése előtt.²⁹ Nyilvánvalóan itt csak hipotetikus érzelmi hatásról beszélhetünk. A kora újkori költészet esetében általában is igaz, hogy a korabeli befogadásról nincsenek megbízható információink, s nem tudhatjuk, a tényleges olvasókban milyen érzelmi reakciót váltottak ki egyes művek. Az elemzés ezért csak arra a feltételezésre építhet, hogy az irodalmi szövegek egy adott kultúrában létező, meghatározott ismeretekkel rendelkező olvasó számára bizonyos olvasási módot, a versekhez való konkrét érzelmi viszonyulást sugallnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez az érzelmi hatás a versek befogadásakor szükségszerűen fel is lépett, s hogy az egyes olvasók ne viszonyulhattak volna ettől eltérő érzelmeikkel az adott szöveghez.

A versről több elemzés is született. Klaniczay Tibor monográfiájában a verset Zrínyi önképével, terveivel összefüggésben méltatta; rámutatott, hogy Zrínyi itt magát olyan hősként prezentálja, aki méltó lenne arra, hogy fia eposzt írjon róla, sőt a versben „felrémlik egy harmadik *Zrínyiász* is: azt remélte, hogy majd Izsák is meg-

28 Karlheinz STIERLE, *Die Identität des Gedichts – Hölderlin als Paradigma = Identität*, hg. Odo MARQUARD, München, Fink, 1992, 505–552, 521–522.

29 A versnek Zrínyi nem adott címet, az *Elégia* megnevezés Széchy Károlytól származik; *Izsák siratásaként*, vagy *Elégia Izsák fia halálára* címen is ismert. A megnevezéssel kapcsolatban azt szükséges megjegyezni, hogy az elégia a kora újkorban meglehetősen tág jelentéskörrel rendelkezett, s egyes változatai átfedést mutatnak az epicédiummal, sőt, az epicédiumot a poétikaszerzők olykor az elégia alfajaként tárgyalják. Az epicédium és az elégia viszonyáról: IMRE Mihály, *A Balassi-kánon első változata (Az 1595-ös bártfai antológia) = Nemzet – identitás – irodalom: A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005, 66–122, 119–120.

érdemli, hogy róla énekeljenek”.³⁰ Kovács Sándor Iván Klaniczay Tibor a zon ötletére építve, hogy Zrínyit Rimay saját fiát sirató verse (Az Úr engem sanyaríta...) inspirálhatta, az *Elégiát* tüzesebben is összevetette Rimay versével.³¹ Ennek eredményeként megállapította többek között, hogy míg Rimaynál a vers a sztoikus megnyugvás-hit hangoztatásával ér véget, Zrínyinél ez az eszme csak a canzonetta-betétet zárja le (a 7. versszakban), s Zrínyi belső vívódás árán jut el ehhez a gondolathoz.³² Ötvös Péter a saját maga által ortodox retorikai elemzésnek nevezett módszert alkalmazva vette szemügyre a verset, s tett érdekes megfigyeléseket; a legfontosabb talán az, hogy a versben nincs határozott konklúzió, s ez magyarázza a vers számos retorikai sajátosságát.³³ Ötvös Péter elemzése által is inspirálva, azt továbbgondolva készítette el a vers eddig talán legalaposabb elemzését Szilasi László. Szilasi egyrészt azt hangsúlyozza, hogy a vers rendre lebontja a felkínált vigasztaló szövegmokokat, s végső soron csak a költészet vigasztalását nyújtja: ez véleménye szerint a hit megingásáról tanúsodik. Másrészt kiemeli, hogy a vers tulajdonképpen nem is Izsák siratása, hanem a költő Zrínyié, a zavalójában az Ábrahám maszkját magára öltős Ábrahám hangján megszólaló beszélő a halott.³⁴

Az érzelmi hatáskérdése Ötvös dolgozataiban jelenik meg: hivatkozik arra, hogy a retorika szerint a legfontosabb a befogadóra tett hatás, és hogy ebben az érzelmek kulcsszerepet játszanak; az elemzésből azonban erre vonatkozóan mégsem derül ki semmi. Ha a verset ebből a szempontból vesszük szemügyre, jó kiindulópontnak mutatkozik az epicédiummal mint az alkalmi költészet jellegzetes műfajával való összevetés, hiszen az *Elégia* témája okán kapcsolódik a halotti búcsúztatónak a kor alkalmi költészetében elterjedt műfajához – jóllehet Zrínyi verse tematikusan is különbözik a korszak tipikus gyászverseitől, hiszen a költeményben saját fiáról szól, így módon szokatlanul személyes művet hozva létre.³⁵

30 KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., Akadémiai, 1964 (2. kiadás), 624–626, 625.

31 KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 256–260; Uő., *Az író Zrínyi*, Bp., Akadémiai, 2006, 55–59.

32 Ezt a feltevést Pirnát Antal igyekezett cáfolni egy Rimayról szóló tanulmányában. Ebben ugyanis rámutatott, hogy Rimay verse nem a nyilvánosság számára készült, s így nem kerülhetett Zrínyi kezébe; a hasonlóság a témából és a felhasznált közös toposzokból ered. PIRNÁT Antal, *„Az Úr engem sanyaríta” = Klaniczay- emlékkönyv: Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, szerk. JANKOVICS József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete – Balassi, 1994, 261–269, 269.

33 ÖTVÖS Péter, *Zrínyi Miklós cím nélküli verséről = Mint sok fát gyümölcscsel: Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére*, szerk. ORLOVSKY Géza, Bp., ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1997, 34–42.

34 SZILASI László, *„Egyike is kétség”: Az irodalmi Ábrahám-komplexusról = Ötvös Péter Festschrift*, Szeged, 2006, 239–250. Szilasi a verset végső soron az általa Ábrahám-komplexusnak nevezett jelenség allegóriájaként értelmezi.

35 Az irodalomtörténet sokáig nyitott kérdésként kezelte, valós eseményhez kapcsolódik-e a vers, volt-e Izsák nevű fia Zrínyinek. Már Kovács Sándor Iván rámutatott, hogy mivel a beszélő fiát a versben Zrínyinek nevezi, furcsa lenne, ha az Izsák nem valódi név lenne. Valóban, annak felismeréséhez, hogy a verset Zrínyi saját fia halálára írta, nincs szükségünk külső bizonyítékra, hiszen a személyes érintettség magában a szövegben is jelezve van. Azonban csak a közelmúltban sikerült történeti forrással dokumentálni, hogy a versben a beszélő Izsák nevű, négyévesen meghalt fiát siratja. MERÉNYI-METZGER GÁBOR, *Zrínyi Miklós elsőszülött fiának születése és halála*, ItK 119(2015), 395–398.

Az érzelmi hatásra való törekvés a kora újkori költészet változatai közül az alkalmi költészetkülönbétele alfajai esetében – tehát a meghatározott alkalomra (például halál, házasság, születés), praktikus céllal íródott versek esetében – a legnyilvánvalóbb. Ezek elkészítésének módjára vonatkozóan a poétikák részletes előírásokkal szolgálnak, s így az érzelmi hatásra vonatkozóan korabeli elméleti reflexióval is rendelkezünk.³⁶ Az epicédium az alkalmi versek igen népszerű változata volt, mely a humanista poétika és az ennek megfelelő költői gyakorlat szerint konkrét eseményhez, valakinek a halálához kapcsolódó és közösségi jellegű műfaj. A befogadók érzelmeire gyakorolt hatása a gyász, a szomorúság érzelmének elcsitítására irányul. E célnak megfelelően épül egymásra három fő része, a panasz, a dicséret és a vigasztalás (lamentatio, laus, consolatio). Scaliger *Poetikája* ennél valamivel részletesebb sémát ad, öt részt különböztetve meg, melyek a következők: laus, iacturae demonstratio, luctus, consolatio, exhortatio.³⁷ Az epicédium szerkezete egy sajátos affektusprogramot, azaz az olvasóra gyakorolt szándékolt érzelmi hatás specifikus módját valósítja meg, amelynek lényege, hogy a veszteség nagyságának érzékeltetése és a fájdalom artikulálása után a vigasztalás elcsendesíti a negatív érzelmeket. Az epicédium a gyászoló fizikai jelenlétén alapuló közösséget vagy a nyomtatott szövegek olvasói által alkotott közönséget célozza meg. Funkciói között nem mellékes az emlékezés, az elhunytnak való emlékállítás, de feladata nemcsak az elhunyt magasztalása, emlékének megőrzése, hanem az is, hogy a gyászoló közösség érzelmeit a megfelelő mértékűre mérsékelje.³⁸ Ebből következik, hogy az epicédium az érzelmeik (korabeli terminológiával: indulatok, affectus a nimi) olyan felfogását implikálja, amely szerint – eltérően a stoikus koncepciótól – azok nem minősülnek eleve rossznak, kiirtandónak: csupán a megfelelő érzelmi diszpozíció kialakítása, a túlzottan heves negatív érzelmekek semlegesítése a cél.

Akora újkori magyar irodalomban az alkalmi költészet ezen változataira számos példát találhatunk. Az *Elégia* azonban nem alkalmi költemény abban az értelemben, hogy a tényleges gyászszertartás része lenne, vagy valamilyen konkrét, nagyobb közönséget szólítana meg; Zrínyi valószínűleg csak magának, saját fájdalmának artikulálása céljából és a maga vigasztalására írta. A gyászvers műfaját tehát egyéni szomorúság, veszteség kifejezésére használta, de benne nemcsak a veszteség okozta bánat szólal meg, hanem a gyászoló életszemlélete, értékrendje is kibontakozik. Zrínyi *Elégiájában* nemcsak általában egy fiát sirató apa panaszát olvassuk, hanem a fiát sirató Zrínyiét, aki a veszteségről szólva saját reményeiről is vall. A Klaniczay által is kiemelt versszakok szerint a gyászoló nemcsak azt remélte, hogy fia folytatja saját küz-

36 Lásd például Hans-Georg KEMPER, *Deutsche Lyrik der frühen Neuzeit*, 4/I., Tübingen, Niemeyer, 2006, 77–79.

37 Julius Caesar SCALIGER, *Poetices libri VII*, Paris, 1547, 426.

38 Az epicédiumra vonatkozó alapvető tanulmány: Hans Henrik KRUMMACHER, *Das barocke Epicédium: Rhetorische Tradition und deutsche Gelegenheitsdichtung im 17–18. Jahrhundert*, Jahrbuch der deutschen Schiller-Gesellschaft, 1974, 89–147; Uő., *Lyra: Studien zu Theorie und Geschichte der Lyrik vom 16. zum 19. Jahrhundert*, Berlin, de Gruyter, 2013, 213–381. Részletesen szól a műfaj jellegzetességeiről az 1595-ös bártfai, Balassi halálát gyászoló antológia kapcsán Imre Mihály: IMRE, *i. m.*, 112–120.

delmeit, de azt is, hogy fia maga is költő lesz. Sőt, olyan láncolatot is vizionál a beszélő, amelyben az utód mindig követi atyját a hőstettek terén, és egyúttal megverseli az előd nagy tetteit. Ez nyilvánvalóan rokon a *Szigeti veszedelem* alaphelyzetével, a dédapa hőstetteit megéneklő költő szerepével. A gyászoló és az elhunyt individualitását a versben – megfelelően az individuum kora újkori szemantikájának – a genealógiára, a nemzetségre való hivatkozás biztosítja, saligha nema szerző a risztokra ta volta teszi lehetővé, hogy az individualitás ily módon egyáltalán helyet kapjon a gyászversben.

Ha az *Elégiát* a benne artikulálódó érzelmeket szem előtt tartva olvassuk, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az epicédium érzelmi programja itt is felfedezhető. Az elhunyt dicsérete – tekintettel arra, hogy fiatal korából kifolyólag nem volt alkalma érdemeket szerezni – érthetően elmarad, de a lamentatio és a consolatio háttérben kirajzolódik a versben. A halotti vers műfaji konvencióinak megfelelően a bánat nagysága mellett vigasztaló gondolatok is megjelennek benne. A vigasz forrása egyrészt az a gondolat, hogy Izsák a túlvilágon üdvözülni, a paradicsomba jut, másrészt pedig az, hogy halála Isten akaratából történt. Míg a halotti versekben a vigasztalás rendszerint a vers végén áll (így tanították a poétikai kézikönyvek), Zrínyinél ez a vigasztalás – mint arra Kovács Sándor Iván és Ötvös Péter elemzése is felhívta a figyelmet – a vers közepén kap helyet. A vigasztalás után a versben újrakezdődik a panaszkodás, s a vers utolsó soraiban is a veszteség nagysága artikulálódik: ezért kérdéses, a vigasztaló gondolatok valóban alkalmasak-e a bánat elcsitítására.

Az epicédium hagyományos retorikai-poétikai sémáját, melyhez konvencionálisan meghatározott érzelmi hatás társulna, Zrínyi szubjektivizálja, e sémát úgy alakítja, hogy lehetőséget adjon saját bánata megjelenítésére. A vers így – mint arra Szilasi is rámutatott – valóban nem annyira az elhunyt gyermekről, mint az apáról szól: inkább tekinthető egy vigasztalást kereső egyén megnyilvánulásának, önvigasztalási kísérletének, mint halotti siratónak. A versben kódolt potenciális érzelmi hatás szempontjából ez azt jelenti, hogy azt nem magyarázhatjuk kizárólag a poétikai konvenciók segítségével hívásával. A szerző alakja felől tekintve ez a hatás valamiféle önvigasztalási kísérletként értelmezhető, hiszen a versírás nyilvánvalóan hozzájárulhat a veszteség érzelmi feldolgozásához. Ha azonban a kérdést egy elképzelt befogadó szempontjából vesszük szemügyre, úgy a versben megjelenő szubjektív perspektívával, a veszteséget elszenvedett és vigasztalást kereső alannal való érzelmi azonosulás mutatkozhat lehetséges viszonyulási módnak. A retorikai sémától való eltérés szempontjából kulcsfontosságú, hogy a vers az érzelmi megrázkódott állapotban mutatja a beszélőt, a bánat leküzdésére vonatkozó igyekezetet viszi színre. A verselemzők által regisztrált lezáratlansága, a megnyugtató vigasztalás elmaradása is ezzel a sajátosságával függ össze. A szónoki beszéd mintájára elgondolt, retorikai hatásra törekvő gyászbeszéd beszélője ezzel szemben uralja érzelmeit, s pontosan tudja, milyen érzelmi hatást akar elérni a befogadóban. Az *Elégia* példája ebben a megközelítésben arra vethet fényt, hogy a szubjektív megjelenése, a konvencionális poétikai sémától való eltérés milyen hatással lehet a lehetséges befogadói viszonyulásra és érzelmi hatásra.

5. Elemzési lehetőségek

A 16–18. századi magyar költészetben számos más olyan példát is találhatunk, ahol a lehetséges befogadói attitűd értelmezésekor nem annyira a retorikai hatás, mint inkább a versben megjelenő szubjektív tapasztalat átélése mutatható meg megfelelő modellnek. Erre jó példaként szolgálhat az a verscsoport, amelyet Németh G. Béla nyomán önmegszólító verstípusnak is nevezhetünk, és amelynek példáit Balassi Bálint, Wathay Ferenc vagy Petróczy Kata Szidónia költészetében egyaránt megtalálhatjuk.³⁹ A szubjektív poétika jelentőségének hangsúlyozása itt természetesen nem valamilyen modern líra fogalom múltba való visszavetítésének szándékát jelenti, hanem a szubjektív történeti alakzatai és a befogadás lehetséges mintái közötti összefüggések feltárásának szükségességét. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a szubjektív fogalma felől a korabeli költészetnek csak egy szűk szegmense közelíthető meg, s hogy az érzelmi hatás kérdése szempontjából is csak egyes versek esetében lehet ez releváns szempont. A kora újkori költészet esetében mindenesetre a retorikai hatáskeltés sémáinak feltárása mellett az érzelmet szubjektív perspektívában megjelenítő példák számbavétele is hozzájárulhat az érzelmi hatás mintázatainak feltérképezéséhez.

A Zrínyi-vers példájából kiindulva az érzelmi hatás és az érzelmelek megjelenítésének további, kiterjedtebb vizsgálatára többút is kínálkozik. Egyrészt elképzelhetők olyan elemzések, amelyek annak feltárására irányulnak, hogy egy adott korszakban egy adott érzelem milyen módon artikulálódik poétika ilag és retorika ilag különböző módon megalkotott szövegekben. Olyan elemzés is elképzelhető, amely egy adott korszakköltészetében megfigyelhető különböző érzelmi hatásmódok számbavételére irányulna. Egy további lehetőség az érzelmi hatásmódok diakrón vizsgálata, azaz olyan költészettörténeti hosszmetsetek megrajzolása, amelyek egy adott érzelmi diszpozíció vagy hatás (például a gyász) történeti folytonosságát, illetve a különböző korokból származó realizációkban tapasztalható különbségeket mutatnak be tematikus és poétikai szempontból. Ez a szempont azért is lehet különösen hasznos, mert (hasonlóan ahhoz, ahogy Winko említett monográfiájában a 18. század második felére helyezte a költészet emocionalizálását) a magyar felvilágosodás irodalmának kutatói körében is elterjedt nézet, hogy az érzelmi hatás csak a 18. század végén került előtérbe. Kritika-, illetve poétika történeti szemszögből Szajbély Mihály és Debreczeni Attila egyaránt arra az eredményre jutott, hogy a század második felében a racionalista poétikától eltérő, a hasznosság mellett a gyönyörködtetést és az érzelmi hatást előtérbe helyező álláspontok fogalmazódnak meg.⁴⁰ Azzal a kérdéssel azonban, hogy

39 A verstípusról lásd: NÉMETH G. Béla, *Hét kísérlet a kései József Attiláról*, Bp., Tankönyvkiadó, 1982, 103–168. Németh G. példája Balassi de mit gyötresz engem... kezdetű verse; további példa lehet Wathay Oh, te én bolond elmém... kezdetű darabja, vagy Petróczy Kata Szidónia Keseredett szívem immár mihez bízol... kezdetű verse RMKT XVII/16., 661 (106. vers).

40 SZAJBÉLY Mihály, „Idának a' magyar tollak”: *Irodalomelmélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Bp., Akadémiai, 2001, 60; DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009, 136.

az érzelmi hatáskeltésnek a felvilágosodás irodalmában megfigyelhető módozatai miben különböznek a barokk poétika jellegzetes megoldásaitól, illetve mennyiben kapcsolódnak az érzelmi hatáskeltésnek a felvilágosodás előtti költészetben megfigyelhető változataihoz, a szakirodalom eddig nem foglalkozott. Érdemes lehet ezért a kritika történet művelése mellett a költészetet magát is faggatni, a lehetséges befogadói minták feltárására irányuló konkrét esettanulmányokat folytatni.

Ha ilyen kérdésirányt követünk, Zrínyi versét összevethetjük például Csokonainak egy hasonlóképp a halotti sirató műfajához kapcsolódó versével, a *Dr. Földi sírhalma felett* (1801) cíművel. Tipikusnak szintén nem nevezhető ez a darab, hiszen miként Zrínyi, Csokonai is szubjektívizálja a halotti siratót, s így az a gyászoló érzelmeiről és eszményeiről éppúgy árulkodik, mint az elhunytól. Csokonai Földit olyan erényes, a tudományokért lelkesedő polgárként és érző barátként méltatja, akinek tetteit saját kora nem értékeli: éppen ezért válik szükségessé a sirató elmondása. A beszélő reflexiója azonban világossá teszi, hogy magát Földihez hasonló, a rideg külvilág által nem méltányolt egyénként értelmezi: a barát siratásakor a búcsúztató így saját sorsáról, a világhoz való viszonyáról is vall. Arra, hogy Földi halála esetében nem csupán egy partikuláris esetről, hanem az egyedül túlmutató jelentőségű tényről van szó, az „is” szócska kétszeri ismétlése is utal az első versszakban („Mégkönnyezetlen kell hamuhodni hát [...] tenéked is? / Óh néked is”). A szöveg nem tartalmaz utalást arra vonatkozóan, kire vonatkozik az „is”: így más méltatlanul mellőzött erényes egyének mellett a beszélőre magára is érthetjük (aki persze még él, de hasonló sorsra számíthat). A vers tematikus fókuszában nem annyira a barát halála miatti fájdalom, mint inkább a világ közönye miatti felháborodás, harag áll. A beszélő által megtestesített értékrend és érzelmi attitűd az olvasó számára azonosulási mintaként is szolgálhat: ahogyan a versbeli költőben barátja halála szálnal és felháborodást vált ki, úgy az olvasóban nemcsak Földi, de a költő sorsa is hasonló érzelmeket kelthet. A versből ugyanakkor – a halotti sirató mintájának megfelelően – a vigasz lehetősége sem hiányzik. Vigaszforrásként jelenik meg az a lehetőség, hogy a jövő nemzedékek méltányolni fogják Földi a költő erőfeszítéseit. Az olvasó, amennyiben osztja a versben megfogalmazott értékeket, s magát is hasonlóan erényes, érző, de a társadalomból kirekesztett egyénként fogja fel, e reményt magára is vonatkozathatja.

Csokonai versét Zrínyiével összevetve nemcsak az a szembeszökő különbséget regisztrálhatjuk, hogy Csokonainál a vigaszt nem vallásos képzetek testesítik meg, hanem azt is, hogy itt a beszélő saját helyzetét hasonlóan látja az elhunytéhoz. Ezzel függ össze, hogy a vigasz forrása a Csokonai-vers esetében az olvasó szempontjából végső soron az a felismerés lehet, hogy vannak más meleg szívű, erényes, de az emberek nagyobb része által nem méltányolt s a világból így kirekesztett lelkek is. Az olvasói részvét ugyan az *Elégia* esetében is lehetséges, de ott nem ezen, hanem az isteni akarat elfogadásán van a hangsúly; a *Dr. Földi sírhalma felett* esetében viszont a hatás lényegi eleme, hogy az olvasó magát meleg, részvétre képes lélekként azonosíthatja. Végső soron – eltérően az epicédium hagyományától – nem a negatív érzelmek, a fájdalom, a szomorúság meghaladására való törekvés alakítja az érzelmi hatás dinamikáját, hiszen a *Dr. Földi sírhalma felett* elhangzó gyászbeszédben a szomorúság,

a bánat megléte az erkölcsi érzést bizonyító pozitívumként tételeződik. A versben megjelenő erkölcsi eszményt, amelynek lényegivonása a részvételre való képesség, irodalomtörténeti perspektívában az érzékenység jellemzőjének tekinthetjük.⁴¹ A fenti elemzés értelmében az érzékeny ember eszménye azonban nemcsak a versbeli költő alakjában testesül meg, de a befogadás során az olvasó maga is azonosulhat vele. E vázlatos elemzésből is látható, hogy a Zrínyi versével – és a halotti sirató poétikai hagyományával – való összevetés egyrészt bizonyos tematikus elemek meglétének folytonosságát mutatja, másrészt viszont a 18. század végén az érzelmek konceptualizálása és azok poétika irrelevanciája terén bekövetkező változásokról is tanúskodhat.

6. Összegzés

A 17–18. századi költészet érzelmi hatása még nagy mértékben felderítetlen terület. Az ennek feltárására irányuló elemzések azért is hasznosak lehetnek, mert a kora újkori költészet olvasásának az irodalomtörténetben a megszokottól eltérő lehetőségét is magukban rejtik. A régi magyar költeményeket ugyanis alapvetően kétféle módon szokás olvasni: vagy tematikusan, a korabeli kultúra egyes szegmenseivel való szoros kapcsolatot tartva szem előtt; vagy szövegszerű megalkotottságukat, poétikai, verstani jellemzőiket emelve ki. Az érzelmi hatás szempontja az irodalomtörténetben csak ritkán merül fel, jóllehet feltételezhető, hogy a versek megírásában és befogadásában az érzelmi komponens fontos szerepet játszott. E szempont érvényesítésének célja nem az, hogy a kora újkori magyar költészet egyes darabjairól az eddiektől gyökeresen eltérő értelmezéseket alakítson ki; hanem csupán az, hogy egyes versek értelmezésének lehetőségeit gazdagítsa, vagy az eddigi irodalomtörténeti megfigyeléseket a versek lehetséges érzelmi hatását szem előtt tartva árnyalja.

Összefoglaló

E dolgozat célja, hogy a kora újkori magyar költészet egy lehetséges, de eddig kevésbé kiaknázott, az irodalomtörténeti elemzésekben csak csekély mértékben megjelenő értelmezési módjára irányítsa a figyelmet: egy olyan olvasásmódra, amely a szöveget az érzelmi hatás és az érzelmek megjelenítésének szemszögéből vizsgálja.

A kora újkori költészet esetében az érzelmi hatás kérdésének vizsgálata különösen indokoltnak tűnik, hiszen az irodalomtörténeti hagyományekorszak költészetet többnyire az 1800 körül kialakult modern konvenciókkal szembeállítva jellemzi, s így annak alkalomhoz kötöttségét, és retorikai megalkotottságát nevezi meg legfőbb ismertetőjegyeiként. A retorikai kommunikáció hatásmechanizmusa, az érzelmek szándékolt, célzott s így jól kalkulálható felkeltése mellett oly fajta érzelmi hatásmóddal is számolni kell, amelyben a befogadó nem a kalkulált hatás által kijelölt szerep pusztá betöltőjeként tételeződik. Ennek igazolására a dolgozat részleteseb-

⁴¹ Debreczeni Attila meghatározása szerint az érzékeny ember legfőbb jellemzője, hogy rendelkezik egyfajta erkölcsi érzéssel. DEBRECZENI, *i. m.*, 121–122.

ben elemzi Zrínyi Miklós *Elégia* címen ismert versét, mely halottsirató, ugyanakkor lényeges pontokon eltér az epicédium poétikában rögzített szabályaitól. Az *Elégia* példája ebben a megközelítésben arra vethet fényt, hogy a szubjektivitás megjelenése, a konvencionális poétikai sémától való eltérés milyen hatással lehet a befogadói viszonyulásra és az érzelmi hatásra.

**Analysis of the emotional affect as a reading strategy
of early modern Hungarian poetry
(An example: Miklós Zrínyi's *Elégia*)**

The purpose of this paper is to draw attention to a potential, but as yet unexploited and in literary-historical analyses heavily underrepresented interpretative strategy: a method of reading which examines texts from the perspective of emotional effect and the representation of emotions.

An investigation into the emotional effect of early modern poetry seems to be particularly justified, as literary history traditionally discusses the poetry of this period in sharp contrast to the modern conventions emerging around 1800, and as a consequence, highlights early modern poetry's occasional and rhetorised nature as the most characteristic features. Besides the affect element of rhetorical communication, the intentional, targeted and thus calculable stimulation of emotions, one must reckon with other emotional mechanisms as well, where the receiver's function is more than simply fulfilling a role designated by the calculated effect. The paper supports this point with a detailed analysis of Miklós Zrínyi's *Elégia*, a funeral poem which transgresses several important rules of the poetics of epicédium. In this approach, the example of *Elégia* reveals how the infiltration of subjectivity and a deviation from conventional poetic schemes might affect the receiver's response and the emotional effect.